

3. Ahmet Rıza Bey'den Mahmut Nedim Paşa'ya Paris Mektupları¹

Hakan Behçet SAZYEK²

APA: Sazyek, H. B. (2025). Ahmet Rıza Bey'den Mahmut Nedim Paşa'ya Paris Mektupları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (44), 26-46. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14639042>

Öz

İttihat ve Terakki Cemiyetinin lideri Ahmet Rıza Bey, 1912-1913 yıllarında yaklaşık on ay Paris'te kalmış, bu süre içinde Sultan Reşat'tan kız kardeşlerine kadar pek çok kişiye mektup yazmıştır. Bu kişilerden biri de eski Viyana büyükelçisi Mahmut Nedim Paşa'dır. Ahmet Rıza Bey ile Mahmut Nedim Paşa, bu süreçte birbirlerine onlarca mektup yazmıştır. Marmara Üniversitesi Taha Toros Kent Arşivinde "Ahmet Rıza'dan Macid Beye" başlığıyla ve "001570087009" ve "001570098009" numaralarıyla kayıtlı on adet mektup, Ahmet Rıza Bey tarafından Mahmut Nedim Paşa'ya yazılmıştır. Dayı çocukları olan ikili, birbirlerine "kardeşim" diye hitap edecek kadar yakındır. Bu yakınlık, söz konusu mektuplarda ülke meselelerinden, kişisel gelecek kaygılarına, aile sorunlarına genişleyen bir içlem dağarcığı oluşturmaktadır. Paris'te geçirdiği on aylık süredeki yaşantısı, Ahmet Rıza Bey'in biyografisine yer veren çalışmalarda genellikle birkaç cümleyle yer almaktadır. Bu makalede Latinize metinleri verilen mektuplar aracılığıyla anılan sürece açısı dar da olsa bir nebze ışık tutulmaktadır. Ayrıca, hakkında -adı ile anılan yalısı dışında- hemen hiç bilgi bulunmayan Mahmut Nedim Paşa'ya dair kimi bilgiler edinmek de mümkün olmaktadır. Mektuplarda Avrupa'daki siyasî duruma, Balkan Savaşına yönelik yorumların yanında iki tarafın ailelerine ilişkin meseleler ile Ahmet Rıza Bey'in Vaniköy'deki çiftliğiyle ilgili sıkıntılar, başlıca konular olarak dikkati çekmektedir. Bu çalışmada, anılan mektupların değerlendirilmesi yapılmış ve Latinizasyon işlemi gerçekleştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Ahmet Rıza Bey, Mahmut Nedim Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti, mektup

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik İzni: Etik izin gerektirmeyen bir araştırmadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Ithenticate, Oran: %11

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 05.10.2024-**Kabul Tarihi:** 08.01.2025-**Yayın Tarihi:** 21.02.2025; DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14639042>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Professor, Kocaeli University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature (Kocaeli, Türkiye), **eposta:** hakansazyek@kocaeli.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0003-0088-0178>, **ROR ID:** <https://ror.org/0411seq30>, **ISNI:** 0000 0001 0691 9040, **Crossref Funder ID:** 501100004077

Paris Letters From Ahmet Rıza Bey to Mahmut Nedim Pasha³

Abstract

The leader of the Committee of İttihat ve Terakki (Union and Progress), Ahmet Rıza Bey, stayed in Paris for approximately ten months during the years 1912-1913, and during this time, he wrote letters to many people, from Sultan Reşad to his own sisters. One of these individuals was also Mahmut Nedim Pasha, the former ambassador to Vienna. Ahmet Rıza Bey and Mahmut Nedim Pasha exchanged dozens of letters during this period. In the Taha Toros City Archive of Marmara University, there is a file titled "From Ahmet Rıza to Macid Bey," registered under the numbers "001570087009" and "001570098009", containing ten letters written by Ahmet Rıza Bey to Mahmut Nedim Pasha. The duo, who are uncle and nephews, are close enough to address each other as "my brother." This closeness creates a rich context in the letters, expanding from national issues to personal anxieties about the future and family problems. In works that discuss Ahmet Rıza Bey's biography, his experiences during the ten months spent in Paris are usually covered in just a few sentences. This article sheds a little light on the mentioned period through the letters with Latinized texts. Additionally, it becomes possible to obtain some information about Mahmut Nedim Pasha, who has almost no information available other than the mansion named after him. In the letters, comments on the political situation in Europe and the Balkan War, as well as issues related to both parties' families and the difficulties concerning Ahmet Rıza Bey's farm in Vaniköy, stand out as the main topics of discussion. In this study, an evaluation of the mentioned letters has been conducted, and a Latinization process has been carried out.

Keywords: Ahmet Rıza Bey, Mahmut Nedim Pasha, Committee of Union and Progress, letter

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Ethics Approval: It is a research that does not require ethical permission.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliographies.

Similarity Report: Received – İthenticate, Rate: 11

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 05.10.2024-Acceptance Date: 08.01.2025-Publication Date: 21.02.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.14639042>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Ahmet Rıza Bey (1858-1930), ondokuzuncu yüzyıl sonu ile yirminci yüzyıl başında Osmanlı-Türk siyaset ve düşünce hayatını oldukça etkilemiş bir aydındır. O, bir bürokrat ve diplomat olan Ali Rıza Bey'le (1830-1886) Macar asıllı Avusturyalı bir aileden gelen Naile Hanım'ın oğulları olarak Batılı değerlerle yetişti, sivil ve modern okullarda tahsil gördü (Sönmez, 2012, 61). Tercüme Odası'na girdi. Vaniköy'deki çiftliklerinde geçen çocukluğunda doğayla iç içe yaşaması, ayrıca 1880-1883 yılları arasında - memuriyetle sürülmüş babasının yanına- gittiği Konya ve Antalya çevresinde tarımın çok zorlu koşullarda ve çok ilkel gereçlerle yapıldığını, dolayısıyla çiftçinin perişan olduğunu görmesi Ahmet Rıza Bey'in tarımla ilgilenmesine zemin hazırladı (Avcı, 2023, 39). Bu gözlem ve kanı, onu tarım tahsili yapmak için Paris'e gitmeye yöneltti. 25 Mayıs 1883'te Paris'e varan (Ahmet Rıza, 1883, 10) Ahmet Rıza Bey, burada Grignon Tarım Okulundaki derslere katıldı. Mezuniyetin eşiğindeyken, babasının ölümü üzerine ülkeye dönmek zorunda kalmasına (9) karşılık bu okulda öğrendiği modern bilgiler, onun bilim, akıl, disiplin, gerçek, pozitivizm, sekülerizm ve nihayetinde eğitim gibi kavramları içselleştirmesini temellendirdi.

1884'te yurda dönen Ahmet Rıza Bey, tarımdaki bilgi birikimine rağmen eğitim alanında görev almayı ülke için daha öncelikli görerek Bursa'ya ilkin öğretmen, ardından da maarif müdürü olarak atandı. Yaklaşık bir buçuk yıl süren bu görevinden sonra istifa ederek 1889 baharında⁴ tekrar Paris'e giden Ahmet Rıza Bey için artık Paris'in kendisi bir okuldur. Bu ikinci Paris evresinde, bir yandan geçinmek için çalışıp çabalarırken bir yandan da önceki gelişinde öğrendiği kavramların -entelektüel ve ideolojik bağlamda- uygulamasını ve mücadelesini yapmaya girişir. Ahmet Rıza Bey'in amacı aslında - kendisinden önceki muhalif kuşağı oluşturan Genç Osmanlıların Paris'te ve Londra'da yaptıklarından farklı olarak- tespit, eleştiri ve önerilerini doğrudan ve sadece padişah İkinci Abdülhamit'e bildirmektir. Bu bağlamda, çeşitli siyasî ve sosyal meselelerle ilgili görüşlerini bir layihada toplayarak sultana gönderir. Gelen cevapta, düşüncelerini iletebileceği, ancak bastırıp yayımlamaması gerektiği yazılıdır. Ahmet Rıza Bey birkaç ay içinde altı layiha daha yazıp gönderir saraya. Herhangi bir karşılık gelmemesi üzerine sadrazam Kâmil Paşa'ya bir mektup yazar. Ondan da bir cevap alamaması, Ahmet Rıza Bey'in bir aydın olarak muhalefetini kamuya açık bir tutumla yapmasına zemin hazırlar. Kurucuları arasında yer aldığı, adını bizzat koyup liderliğini yaptığı İttihat ve Terakki Cemiyetinin çatısı altındaki faaliyetleri ve bu cemiyetin yayın organı olarak Paris'te uzun yıllar çıkardığı Türkçe *Meşveret* ve Fransızca *Mechveret* gazetelerindeki yazıları aracılığıyla yaklaşık yirmi yıl sürecek, sıkıntılarla dolu entelektüel ve ideolojik bir mücadeleye girişir (Ahmet Rıza, 1988, 10-26)⁵.

Bu uzun fikir mücadelesinin iki temel argümanı vardır. 1877 yılında feshedilen parlamentonun yeniden açılması ve yine aynı yıl ilga edilen anayasanın yeniden yürürlüğe konması. Ahmet Rıza Bey'in yazılarının ve konferanslarının konu dağarcığı çok çeşitli sosyopolitik ve sosyokültürel meseleden oluşmuştur; ancak onun asıl uğraşı bu iki ana amaç doğrultusunda yoğunlaşmıştır. 23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilân edilmesi ve bu kapsamda Kanûn-ı Esâsî'nin ve Meclis-i Mebusan'ın yeniden yaşama geçirilmesi üzerine Ahmet Rıza Bey, 25 Eylül 1908'de İstanbul'a döner (1988, 25). Paris yıllarında muhalif mücadelesini zaman zaman İttihat ve Terakki'den dışlanma ve yalnız kalma pahasına yürüten Ahmet Rıza Bey, İkinci Meşrutiyet İstanbul'unda Meclis-i Mebusan başkanlığına seçilir, Ayan

⁴ Ahmet Rıza'nın, eniştesine Bursa'dan yazdığı 2 Ocak 1889 tarihli bir mektuptan (Ahmet Rıza, 1889, 19) bu yılın başında hâlâ Bursa'da ve görevde olduğu anlaşılıyor.

⁵ Ahmet Rıza Bey'in siyasî ve ideolojik konumu ve etkinliği hakkında doğrudan ya da dolaylı bilgi için bkz.: Mardin, 1964, 122-159; Hanioglu, 1985; Temo, 1987; Gündüz-Bardak, 2011, 13-20; Malkoç, 2017, 95; Alda, 2022, 5-30; Avcı, 2023 [Sayfa numarası verilmeyen çalışmaların değişik yerlerine bakılmalıdır].

Meclisi üyeliğine atanır, halktan ve saraydan saygı görür (27-50)⁶.

Ahmet Rıza Bey-Mahmut Nedim Paşa ilişkisi ve mektuplara dair

Ahmet Rıza Bey, anılarında, özellikle İstanbul yıllarını anlatırken özel yaşamına hemen hiç değinmemiş, aile yaşantısı hakkında pek bilgi vermemiştir. Oturduğu semtin adı dahi başka bir vesileyle geçer. O, ailesiyle birlikte “Meclis-i Mebusan başkanlığına Maçka'daki konak⁷ tahsis olunduğu zaman” (60-61) Bakırköy'den bu konağa; görev sonrası da Maçka'dan Kuruçeşme'deki yalıya taşındıkları bilgisini iki satırla geçiştirerek verir⁸. Ahmet Rıza Bey, hatıralarında bir başka şeyden de söz etmez. Meclis-i Mebusan reisliğinin Ekim 1911'de sona ermesinin ardından -Meclis-i Ayan üyeliğine atandıktan hemen sonra 1912'den 1913 sonbaharına kadar süren, gayriresmî bir Paris seyahatidir bu. Balkan Savaşı'nın bitmesiyle İstanbul'a dönecek olan (Avcı, 2023, 262) Ahmet Rıza Bey'in yaklaşık bir yıllık Paris ikametinde -Fransa devleti nezdinde Osmanlı lehine kamuoyu oluşturma çalışmaları dışında- herhangi bir siyasî etkinlikte bulunmadığı, genellikle gözlemler yaptığı ve izlenimler edindiği, bunların bir kısmını özel ve kamusal mektuplarında söz konusu ettiği dikkati çekmektedir.

Marmara Üniversitesi Taha Toros Kent Arşivi'nde “Ahmet Rıza'dan Macid Bey'e” başlığıyla ve “001570087009” numarasıyla kayıtlı dosyadaki dokuz adet ve “001570098009” numarasıyla kayıtlı dosyadaki bir adet mektup, Ahmet Rıza Bey tarafından Paris'ten, İstanbul'daki bir “kardeş”e yazılmıştır. Dosyadaki on mektuptan dokuzu “kardeşim efendim”; biri de “sevgili kardeşim efendim” hitabıyla başlamaktadır. Bu “kardeş”in açık kimliği, daha ilk mektuptaki “Mahmut Paşa geldikçe güzel vakit geçiriyoruz.(...)” ifadelerinde ortaya çıkıyor. İkinci mektupta da “Samiye” adının geçmesi ve “kardeş”in, onun babası olduğunun belirtilmesi ise kim olduğu⁹ noktasında güçlü bir ipucudur.

Bu ifadeler, dikkati Mahmut Nedim Paşa'ya yöneltmektedir. Ancak o, ondokuzuncu yüzyılın ünlü sadrazamlarından Mahmut Nedim Paşa değildir. Tanzimat döneminin önemli sadrazamlarından olan Paşa, Namık Kemal'in ünlü “Hırrename”sinin gizli öznesi olduktan onbir yıl sonra, Ahmet Rıza Bey'in 1913 yılında kaleme alınmış mektuplarından ise otuz yıl önce, 1883'te vefat etmişti. Böylece, Ahmet Rıza Bey'in “kardeş”inin, büyükelçi Mahmut Nedim Paşa (1852-1923) olduğu anlaşılmaktadır. Bir diplomat olan¹⁰ ve hakkında akademik yayın ortamında da doğrudan yazılmış herhangi bir çalışma bulunmayan Mahmut Nedim Paşa'nın bilinirliği, -genellikle- doğduğu ve uzun yıllar oturduğu için sonraları kendi adıyla anılan yalıdan ötürüdür. Boğaziçi'nde, Vaniköy'deki -ve hakkında yanlışlıkla sadrazam Mahmut Nedim Paşa'ya ait bilgiler de karıştırılarak yazılabilen- bu yalı¹¹, Boğaziçi'nin karşı yakasında,

⁶ Ahmet Rıza Bey'in biyografisi için örneğin bkz.: Gündüz-Bardak, 2011, 13-20; Malkoç, 2017, 95-Alda, 2022, 5-30; Avcı, 2023;

⁷ Halit Ziya, “onun için oturmasına Maçka'da bir saray ayrıldı ve mefruşat idaresi tarafından döşendi” (Uşaklıgil, 1965, s.146) derken Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde MB.İ... 162/1 kayıtlı belgedeki “Maçka'da Emlâk-i Hümayundan olup geçici olarak Meclis-i Mebusan Riyaseti'ne tahsis edilen konağın...” ifadesi, *Ahmet Rıza Bey'in Anıları*'ni destekliyor.

⁸ Yahya Kemal, Enver Paşa'yla Ahmet Rıza Bey arasında bu “yalı yüzünden” kavga çıktığını kaydeder (Beyatlı, 1973, 171). Halûk Y. Şehsuvaroğlu da “19uncu Asırda Kuruçeşme” başlıklı yazısında, “Meşrutiyetin ilânından sonra boş bulunan yalıda bir müddet eski Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey kiracı olarak oturdu. Yalı bu sırada, Enver Paşa'yla evlenmesi münasebetiyle Naciye Sultana verilmiş ve Enver Paşa binanın arkasına bazı yeni daireler yaptırılmış, yalının ve dağ kısmının bahçesini, korularını tanzim ettirmişti.” (Şehsuvaroğlu, 1950a) diyerek bu “kavga”nın sebebine dolaylı olarak değinmiş olur.

⁹ Halûk Y. Şehsuvaroğlu, “Vaniköy'ünde Mahmut Nedim Paşa Yalısı” başlıklı yazısında Paşa'nın aile fertlerinin adlarını anmaktadır. Buna göre, Emine Neyyire Hanım'la evli olan Mahmut Nedim Paşa'nın Samiye adlı bir kızı ve Nebil (Bilhan) adlı bir oğlu vardır (Şehsuvaroğlu, 1950b.). Yaver Cemil Bey'den mutsuz bir evlilik sonrasında boşanmış, daha sonra Yüksek Öğretmen Okulunda İngilizce öğretmenliği yapmış olan Samiye Bilhan, yıllar sonra, Güler Güven'in Sami Paşazade Sezai Bey konulu doktora tezi aracılığıyla, dayısına ait pek çok belgeyi literatüre kazandıracaktır.

¹⁰ Erzurum kethüdası Eşref Bey'in oğlu olan Mahmut Nedim Paşa, Belgrad (Aralık 1889-Mayıs 1890), Atina (Mayıs 1890-Mart 1891), Roma (Mart 1891-Ocak 1896) ve Viyana (Şubat 1896-Eylül 1908) büyükelçiliklerinde (Kuneralp, 2003, 45-48) bulunmuştur. İkinci Meşrutiyet sonrasında herhangi bir devlet görevi verilmeyen Mahmut Nedim Paşa, emeklilik yıllarını ailesiyle birlikte Vaniköy'deki yalısında geçirmiştir.

¹¹ Mahmut Nedim Paşa yalısının tasviri ve tarihçesi hakkında bilgi için bkz.: Şehsuvaroğlu, 1950b.; (dizinindeki hemen bütün sayfa göndermelerinin yanlış bir şekilde sadrazam Mahmut Nedim Paşa'ya olduğunu belirtmek kaydıyla) Belge, 1997, 246-

Kuruçeşme’de oturan Ahmet Rıza Bey ve ailesi ile Paşa ve ailesi arasındaki muhabbetli ilişkinin önemli mekânlarından olacaktır. Ahmet Rıza Bey’in kız kardeşi Selma Rıza Hanım’ın evi de Kandilli’dedir, üstelik Mahmut Nedim Paşaların yalısının yanındadır (Alda, 2022, 57). Ayrıca, Ahmet Rıza Bey’in diğer kız kardeşi Emine Fahire Hanım’ın kayınpederi Mustafa Nuri Paşa’nın yalısı da Vaniköy vapur iskelesinin yanındadır. Ahmet Rıza Bey’in dedesi Rıza Bey’in yalısı Vaniköy’dedir, ki Ahmet Rıza Bey burada doğmuştur (Şehsuvaroğlu, 1950b). Aileye ait Çaprazlı çiftliği de Vaniköy surlarındadır. Dolayısıyla, Ahmet Rıza Bey ile Mahmut Nedim Paşa’nın ilişkisinin temelleri, ailenin diğer üyelerinin de ikamet ettiği Vaniköy’de atılmıştır. Ve nihayet, Mahmut Nedim Paşa’nın kızı ve Sami Paşazade Sezai Bey’in yeğeni Samiye Bilhan’ın Güler Güven’e söylediğine göre, Ahmet Rıza Bey ile Mahmut Nedim Paşa “dayızade”dir (Güven, 2009, 55)¹². Bu noktada, çocukluğu Vaniköy’de geçen Ahmet İhsan Tokgöz’ün hatıralarındaki “Vaniköyü’nde Ahmet Rıza Bey ile Mahmut Bey’e ‘alafranga Beyler’ ismi verilmişti. Çünkü onların ikisi köhne itiyatları bozarlardı. Ben o zaman çocuktum ve benim gibi birçok köy çocukları daha vardı ve biz şu iki ağabeye kimseye belli etmeden gıpta ile bakardık.” (Tokgöz, 2019, 308) sözleri de oldukça dikkat çekicidir. Buna göre ikilinin akrabahğa dayalı dostlukları, gençlik yıllarına kadar gitmektedir.

Ahmet Rıza Bey ile Mahmut Nedim Paşa arasındaki irtibatın önemli bir aktörü, Sami Paşazade Sezai Bey’dir. Paşa, *Sergüzeşt* yazarının eniştesidir. İkinci Meşrutiyet’in ilânı sonrasında -uzun yıllar yaşadığı- Paris’ten dönen İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu Sezai Bey, eniştesinin ve kız kardeşinin yalısına yerleşir. Ahmet Rıza Bey’in de aralarında bulunduğu pek çok cemiyet üyesi, o sıralarda İstanbul’a döner. Nazım, Bahaeddin Şakir ve İsmail Hakkı Beylerle Talât ve Mısırlı Mehmet Ali Paşalar gibi İttihat ve Terakki’nin yönetici kadrosu sık sık Sezai Bey’i ziyaret için yalya gitmektedir¹³. Halûk Y. Şehsuvaroğlu’nun anlatımıyla, “İttihat ve Terakki cemiyetinin bu ileri gelen şahsiyetlerinin gece misafirliğine de geldikleri olur ve kendilerine yalının üstündeki köşk tahsis edilir”miş (1950b) Bu ziyaret yoğunluğu içinde Ahmet Rıza Bey ile Viyana’daki görevinden henüz dönmüş olan ev sahibi Mahmut Nedim Paşa’nın akrabalık temelinde yükselen dostlukları koyulaşarak devam etmiştir.

Ahmet Rıza Bey, yukarıda da belirtildiği gibi Meclis-i Mebusan başkanlığı görevi bittikten ve Meclis-i Ayan’a üye olarak atandıktan sonra, Kasım 1912’de yaklaşık on aylığına Paris’e gitmiştir. 14 Mayıs 1913 tarihli mektubunda Mahmut Nedim Paşa’ya yazdığı üzere, saraya tedavi amacıyla olduğunu beyan etmekle birlikte aslında siyasî görüşmeler yapmak niyetiyle gerçekleştirdiği Paris ikameti güç koşullarda geçmiştir. Meclis-i Mebusan reisi ve Meclis-i Ayan üyesi iken oldukça konforlu bir yaşantısı olan Ahmet Rıza Bey, Paris’te küçük bir apartman dairesinde son derece mütevazı bir hayat sürmektedir¹⁴.

Paris ikameti sırasında iki dost, çok sık yazışır. Ahmet Rıza Bey’in, 8 Haziran 1913 tarihli mektubunun başlarında yer alan “Bugün posta günüdür. Cevabı yazılacak mektupların çantasını açtım, senin üç mektubun çıktı. Numaraları: 44, 45, 46.” ifadeleri, onun İstanbul’a dönüşüne daha çok vakit varken dahi

247/251-252; Karlıkh, 2004, 2.

¹² Bu önemli bilginin, Ahmet Rıza Bey’le ilintili literatürde sadece Güven’in çalışmasında -ve kısa bir dipnot hâlinde- bulunduğunu vurgulamak gerekir.

¹³ Sezai Bey, İstanbul’a Ahmet Rıza Bey’den yaklaşık bir ay önce dönmüştür. Paris’ten ayrılmadan birkaç gün önce kız kardeşi Melek Hanım’a yazdığı bir mektupta, İstanbul’da yakın ilişki içinde olacağı Ahmet Rıza Bey hakkında şu mesafeli ifadelere yer vermiş olması dikkat çekicidir: “Kardeşim, Ahmed Rıza ne için cemiyetimizin en ehemmiyetli uzv-i pâki oluyor? Ahmed Rıza’nın hiçbir şeyce cemiyetimizin en küçük âzâsından büyük bir fazileti yoktur.” (Güven, 2009, 56)

¹⁴ O sırada görevli olarak Paris’te bulunan ve Ahmet Rıza Bey’i bu küçük dairesinde ziyaret eden Halit Ziya Bey, bu yaşam ortamını şöyle tasvir etmiş ve yorumlamıştır: “O Paris’in nihayetinde, meşhur eski istihkâmların kenarında açılmış ve yanz bir tarafı yeni inşaat ile dolmağa başlamış olan Boulevard Victor’da iki odalı, bir küçük mutbakh mahviyetkârane bir ikametgâha çekilmişti. Birkaç ay evvel meclisi mebusan reisi sıfatıyla bir sarayda yaşamış iken bu daracık fakirhaneye sığınmaktan gene pek memnun idi. Onda öyle puladdan yapılmış bir ruh vardı ki hayatın hiçbir zelzelesinden sarsılmazdı. Bana hayatını gülerek, bahtiyarâne anlattı, hatta mutbağını ve içinde iki raftan ibaret kilerini göstererek kendi yemeğini ekseriyetle kendisinin pişirdiğini söyledi” (Uşaklıgil, 1965, 363).

yazışmanın nasıl bir toplama ulaştığını açıkça gösteriyor. Bu sözlerin aynı zamanda, gelen mektupların cevaplandığı bilgisini de barındırdığı dikkate alındığında, Ahmet Rıza Bey'in de Mahmut Nedim Paşa'ninkilere denk bir sayıda mektup yazdığı rahatlıkla söylenebilir. Ne var ki bunların bugün sadece on adedi -Taha Toros'un himmetiyle- kaybolmaktan kurtulmuş bulunuyor..

Sonuç

Ahmet Rıza Bey, 1912-1913 yıllarında yaklaşık on ay müddetle Paris'te bulunmuş, herhangi bir resmîyet taşımayan gezisinde İstanbul'la irtibatını, mektuplarla sağlamış, bu bağlamda pek çok resmî, kamusal ve özel çevreyle mektuplaşmıştır.

Onun mektup dağarcığındaki kişilerden biri de “dayızade”si Mahmut Nedim Paşa'dır. Ahmet Rıza Bey hakkındaki akademik çalışmaların hiçbirinde iki akraba dostun ilişkisi ve mektuplaşması bir yana, Mahmut Nedim Paşa'nın adı dahi geçmez. Bu bakımdan, söz konusu mektuplar, Ahmet Rıza Bey'i çevreleyen kadroya önemli bir katkıda bulunmaktadır. Ayrıca -bu çalışmada Latinize metinleri sunulan mektuplar, Ahmet Rıza Bey'in biyografisinde gölgede kalmış bir sürece dair önemli birer belge özelliği taşımaktadır.

Onun yıllar içinde yayımlanmış mektupları ve hatıraları genellikle sosyopolitik yoğunluklu bir içleme sahipken bu mektuplar, günlük yaşama ve insanî yönler de vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte, mektuplarda, Avrupa'daki ve ülkedeki sosyopolitik gelişmelerle Balkan Savaşı'na ilişkin tespitlerin ve yorumların varlığı da dikkat çekmektedir. Aileye, çiftliğe ilişkin günlük yaşam içindeki birtakım meselelerde Ahmet Rıza Bey'in insanî yönü ön plâna çıkmaktadır.

Kaynakça

- Ahmet Rıza (1988). Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları, İstanbul: Arba.
- Alda, Fikret (2022). Selma Rıza. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Kocaeli.
- Artuç, Nevzat (2019). Sıradışı Bir İttihatçı Besarya Efendi'nin Hayatı ve II. Meşrutiyet Dönemi Hatıraları, İstanbul: Timaş.
- Avcı, Ömer (2023). Ahmet Rıza Bey'in Fikirleri ve Siyasal Faaliyetleri (1894-1914). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayımlanmamış doktora tezi) İstanbul.
- Belge, Murat (1997). Boğaziçi'nde Yahlar. İnsanlar, İstanbul: İletişim.
- Beyatlı, Yahya Kemal (1973). Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hâtıralarım, İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü.
- Bostan, Hanefi M. (2008). Said Halim Paşa. İslâm Ansiklopedisi (C.35. s.557-560) içinde TDV.
- Gündüz, Mustafa-Bardak, Musa (2011). Eğitimci Bir Jöntürk Ahmet Rıza Bey ve "Vazife ve Mesuliyet" Eserleri., İstanbul: Divan.
- Güven, Güler (2009). Sami Paşazade Sezayi ve Eserleri, İstanbul: Dergâh.
- Hanioğlu, M.Şükrü (1985). Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902), İstanbul: İletişim.
- Hanioğlu, Şükrü (2010). Talat Paşa. TDV İslâm Ansiklopedisi (C.39, s.502-503) içinde TDV.
- İbrahim Temo (1987). İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları, İstanbul: Arba.
- Karlıkl, Şaziye (2004). "Bir Yalının Geçmişten Geleceğe Mektupları. Milliyet Business (16 Mayıs 2004. s.2) içinde.
- Kuneralp, Sinan (2003). Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922), İstanbul: İsis.
- Kurşun, Zekeriya (2008). "Said Paşa, Küçük. İslâm Ansiklopedisi (C.35. s.576-578) içinde TDV.
- Küçük, Cevdet (1991). "Bâbîâli Baskını". TDV İslâm Ansiklopedisi (C.4, s. 389) içinde TDV.
- Küçük, Cevdet (1992). "Balkan Savaşı". TDV İslâm Ansiklopedisi (C.5, s.23-25) içinde TDV.
- Malkoç, Emin Alp (2017). Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza Yaşamı ve Düşünce Dünyası. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları (C.6, S.11, s.93-162) içinde.
- Os, Nicole van (1997). "Bir Devlet Adamının Teşebbüs-i Sahsîsi Nasıl Sonuçlandı? Kandilli Sultânî-i İnâs". Tarih ve Toplum (S.163, Temmuz 1997, s.26-33) içinde.
- Ömer Seyfettin (2000). "Balkan Harbi Hatıraları". Bütün Eserleri- Şiirler, Mensur Şiirler, Fıkralar, Hatıralar, Mektuplar, haz.: Hülya Argunşah, İstanbul: Dergâh.
- Özçelik, Selahittin (2000). Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şehsuvaroğlu, Haluk Y. (1950a). 19uncu Asırda Kuruçeşme. Marmara Üniversitesi Taha Toros Kent Arşivi (TT.501010) içinde.
- Şehsuvaroğlu, Haluk Y. (1950b). Vaniköyünde Mahmut Nedim Paşa Yalısı. Marmara Üniversitesi Taha Toros Kent Arşivi (TT. 581798) içinde.
- Tevfikoğlu, Muhtar (1996). Akil Muhtar Özden, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Timuroğlu, Senem (2020) Kanatlanmış Kadınlar, İstanbul: İletişim.
- Tokgöz, Ahmet İhsan (2019). Matbuat Hatıralarım ve Öteki Hatıra Yazıları. haz.: Ali İhsan Kolcu, Erzurum: Salkımsöğüt.
- Tuncer, Polat (2004). "İttihatçı Cavit Bey". Liberal Düşünce. (S.34. Bahar 2004. s.5-22) içinde.
- Uşaklıgil, Halit Ziya (1965). Saray ve Ötesi, İstanbul: İnkılâp ve Aka.

EK**A. Mektupların Latinize metinleri:****1. Paris, 15 Kânûn-ı sâni sene 1913**

Kardeşim efendim,

Ailemizin büyüğü, muhabbetli, hakikatli büyüğü olduğunu bilfiil gösteriyorsun: Beni mektuplarınla memnun ettiğin gibi Kuruçeşme'dekileri de arıyorsun, sevindiriyorsun. Malike'den¹⁵ dün aldığım mektubunda “Mahmut Paşa geldikçe güzel vakit geçiriyoruz, memnun oluyoruz” diyor, lâkin çok kalmadığından şikâyet ediyor. Vaniköyü'ne çabuk dönmeğe sebep zannedersen yengemin rahatsızlığı olacak. Çünkü son mektubunda (4 Kânûn-ı Sâni numara 7) “Neyyire yengen hâlâ kendini pek toplayamadı ise de iki gündür yatak odasından salona çıktı” diyorsun. Boğaziçi'nin bu ayları pek fenadır. O yağmurlu sert rüzgârı, yine o Boğaziçi ahalisinin tabirince zehir gibi eser, insanın ciğerlerine geçer. Nitekim şu aralık vücudunu sıcak tutmağa gayret etse ve şayet yalın rutubetinden müteessir oluyorsa bir iki hafta Beyoğlu'nda Samiye'nin yanında otursa, her halde böyle sıhhi tedbirlerle Mart'ı çıkarırsa iyi olur.

Burada hava iyi gidiyor. Bazı günler âdeta sonbahar gibi lâtif oluyor. El'an şikâyet edilecek kadar kış ve soğuk olmadı. Ben hâlâ ince palto ile çıkıyorum. Paltosuz gezen gençler çoktur. Bu hafta yağmur yağdı. Birkaç gün güneş görünmedi. Paris'te oturduğum apartman pek kullanışlı ve rahattır; lâkin hiç güneş görmüyor. Kalorifer rutubeti izale etmiyor, güneş lâzım geliyor; dizlerime bir ağrı girdi (İstanbul'da iken de vardı), mevkiin tesirinden olacak. Olmasa da her gün dışarı çıkmağa mecbur olmayan bir adama da güneş lâzım. Önü ağaçlı ve güneşe nazır, güzel ve nisbeten ucuz bir apartman buldum. Yarın oraya naklediyorum. Böyle münasip bir yer bulmak için Paris'in muhtelif cihetlerinde çok dolaştım. Buraya toplanan vatandaşlarla birleşmek ve dertleşmek de beni bu hafta işgal etti, mektup yazmama mani oldu.

Gönderdiğin gazete kupürlerinden ne yolda istifade ettiğimi gelecek posta yazarım.

Altıncı mektubunda Ayan azalığı meselesinden bahsederken “bir sözün iki olmadığı zaman...” diyorsun. Evet, öyle bir zaman olmuş, lâkin ben farkında değilmişim! Şimdi anlıyorum ve o zaman ailemi düşünmediğime teessüf ediyorum.

Ahvâl-i siyâsiyedeki durgunluk, kararsızlık beni pek ziyade üzüyor. Düvel-i muazzamanın notasına cevap, yani sulha veya muharebeye kat'î bir surette karar vermek için İstanbul'da bugün bir meclis-i âli toplanacakmış¹⁶. Böyle tarik-ı ilmiyye ricalinden, patriklerden, ayandan vesairden mürekkep böyle bir mecliste askerinin kuvvetinden, cephanesinden, erzakından vesair esrâr-ı harbiyyeden bahsedilecek mi?

¹⁵ Ahmet Rıza Bey'in kız kardeşi (öl.1940)

¹⁶ Ahmet Rıza Bey'in sözünü ettiği, Balkan Savaşı sırasındaki siyasi gelişme şudur: “8 Ekim 1912'de çıkan Balkan Harbi, siyasi görüş ayrılıkları dolayısıyla parçalanmış olan Osmanlı ordusunu hazırlıksız yakaladı. Birbiri arkasına alınan kötü sonuçlar Gazi Ahmed Muhtar Paşa hükümetini istifaya zorladı. Balkan devletlerinin Trakya'ya doğru ilerledikleri bir sırada Kıbrıslı Kâmil Paşa kabinesi kuruldu (29 Ekim 1912). Tekrar iktidarı ele geçirmek hırsı ile çırpınan ve savaşta meydana gelecek yenilgiyi hükümet değişikliği için kullanmayı amaçlayan İttihatçılar ordu içinde partizanca davranışlarda bulunmaktan çekinmediler. Halâskârân grubuna mensup olmayan subaylardan pek çoğunu elde ederek orduda bulunan eski taraftarlarını da siyasi faaliyetlere sevk ettiler.

Bu sırada Bulgar ordusu Çatalca'ya dayanmış ve Balkan devletleriyle Londra'da yapılan görüşmeler Edirne ve Adalar yüzünden sonuçsuz kalmıştı. Büyük Avrupa devletleri 17 Ocak 1913'te Bâbiâli'ye verdikleri bir nota ile Edirne'nin Bulgaristan'a ve Adalar'ın da kendilerine bırakılmasını istediler. Tekliflerin görüşülmesi için Dolmabahçe Sarayı'nda iktidar ve muhalefetten ileri gelen devlet adamlarının katıldığı bir “şûrâ-yı umûmi” toplandı. Edirne için yeni bir çözüm şeklini teklif eden bir cevabi notanın yazılması kararlaştırıldı (22 Ocak 1913).” (Küçük, 1991, 389).

Edilecek ise bu sayamadığım şeyler hakkında malûmatı olmayan bir adam nasıl rey verebilir?

Bugün eşyayı topladım. İki defa iki ikametgâhıma gittim geldim, yorgunum. Mektubumu ziyade uzatamayacağım. Yengemin, Nebil'in yüzlerini öperim kardeşim.

Ahmet Rıza

Adres

15 Boulevard Victor Paris

Bulvar Victor'da artık İstanbul'a avdet edene kadar oturacağım. Afiyetnamelerini bu adrese göndermeni rica ederim.

2. Paris, 26 Kânûn-ı sâni sene 1913 Pazar

Kardeşim efendim,

Üç gündür Avrupa beht ve hayret içinde bî-hûş kaldı. Gazetelerde yeni kabineye ve bilhassa İttihat ve Terakki'ye küfürden başka bir şey görülüyor. “Türkleri Avrupa'dan def etmeğe ramak kalmıştı, bu fırsat niçin fevt edildi; düvel-i muazzama niçin daha bulunmadı, Rusya niye duruyor.” diye teessüf ediliyor. İlk günü, Cuma sabahı vaka-i hayriyyeyi¹⁷ gazetelerde okuduğum zaman, ben de telâş etmiş, korkmuşum. Ancak ne olursa olsun nâmûs-ı millet kurtarıldı. Türklerde haksız bir teklife zelilâne baş eğmeyecek kadar temiz kan bulunduğu anlaşıldı. Şimdilik bu kadarı kâfidir demiştim. Bu sabah daha büyük bir ümit içinde müsterihim. Avrupa'nın bugüne kadar sükûnet etmesi, bâ-husus matbuattaki siddetin biraz azalması hayra delâlettir.

Yengemin hastalıktan kurtulduğunu, rahat olduğunu, havanın açıldığını, Melek Hanım'ın¹⁸, Halim Bey'in selâmlarını tebşir eden sekizinci mektubuna memnun oldum. *كوپكم راسن*¹⁹ vakasını halecanla

¹⁷ Ahmet Rıza Bey'in “vaka-i hayriyye” diye nitelediği olay, Bâbiâli baskınıdır: “Elçilere verilecek cevabî notayı görüşmek üzere hükümetin Bâbiâli'de toplandığı gün (23 Ocak 1913) Enver Bey, yanında Yâkub Cemil, Mümtaz, Mustafa Necib, Ömer Nâci gibi İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden sekiz on kişi olduğu halde, partinin Nuruosmaniye Şeref sokağındaki merkezinden ata binerek Bâbiâli'ye doğru yola çıktı. Talat Bey ise birkaç İttihatçı subay ile birlikte kıyafet değiştirerek daha önce Bâbiâli'ye gitmişti. Enver Bey ve yanındakilere yol boyunca çoğunluğu çocuk olmak üzere halk da katıldı. Kalabalık ellerinde bayraklar olduğu halde tek bir getirerek Bâbiâli'ye doğru ilerledi. Enver Bey ve yanındakiler dış sofaya vardıklarında sadâret yaveri Nâfiz Bey odasından fırladı ise de baskıncıların ateşi sonucu öldürüldü. Harbiye nâzırının yaveri Kıbrıslızaâde Tefvik Bey de aynı şekilde vuruldu. Tefvik Bey de ölmek üzere iken ateşlediği tabancasıyla İttihatçılar'ın fedailerinden Mustafa Necib Bey'i öldürdü. Ortalığa dehşet salmak için sofanın büyük camlarına ateş edilerek camlar büyük gürültülerle yere indirildi. Gürültüyü duyan kabine üyelerinin her biri bir yere sığındı. Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa ise ne olduğunu anlamak için dışarıya fırladı. Baskıncılar, bu sırada kapıyı bekleyen polis komiseri Celâl Bey'i de öldürerek iç sofaya girmişlerdi. Nâzım Paşa, İttihatçılar'a doğru ilerleyip yüksek sesle çıktığı bir sırada Yâkub Cemil tarafından şakağından vurularak öldürüldü.

Enver ve Talat beyler kapıyı hızla açarak sadrazamın odasına girdiler. Enver Bey sadrazama sert bir ifadeyle milletin kendisini istemediğini ve istifa etmesini bildirdi. Kıbrıslı Kâmil Paşa da hiçbir şey söylemeden bir kâğıt alarak asker tarafından gelen teklif üzerine istifaya mecbur kaldığını padişaha hitaben yazdı. Enver ve Talat Beyler buna “ahali” kelimesini de ilâve ettirip “ahali ve asker tarafından” şekline sokturdular.

Enver Bey, yanına Mâbeyin Başkâtibi Ali Fuad Bey'i de alarak saraya gitti. Sultan Reşad, İttihatçılar'ın teklif ettiği Mahmud Şevket Paşa'yı derhal sadrazam tayin etti. Mahmud Şevket Paşa, yanında Enver Bey ve Ali Fuad Bey olduğu halde gece otomobille Bâbiâli'ye geldiği zaman, sadârete tayin edildiğini bildiren fermamı okuyacak kimse bulunmadığı için bu işi bizzat kendisi yapmak zorunda kaldı. Bir taraftan da Cemal Bey (Paşa) İstanbul muhafızlığını, Azmi Bey polis müdürlüğünü ve Enver Bey'in amcası Halil Bey merkez kumandanlığını ele geçirecek etrafa gerekli emirleri vermeye başladılar. Talat Bey Dahiliye nâzırı vekili unvanını kullanarak vilâyetlere iktidar değişikliğini bildiren telgraflar çekti.” (Küçük, 1991, 389).

¹⁸ Mahmut Nedim Paşa'nın eşi Emine Neyyire Hanım'ın ve Sami Paşazade Sezaî Bey'in kız kardeşi. Melek Hanım, Kavalah Mehmet Ali Paşa'nın torunu Prens Hüsamettin Paşa ile evlenmiş ama bir süre sonra boşanmıştır (Güven, 2009, 56).

¹⁹ Bu sözcükleri okuyamadığım için özgün şekilleriyle verdim.

okuduğum gibi gaz depolarına da canım sıkıldı. Bunlara dair ileride konuşuruz.

Gönderdiğin gazete kupüründen ne yolda istifade ettiğimi sana yazacaktım. Mâbeyn-i Hümayûn başkıtabetine yolladığım mektubun melfuf suretini okursan başka tafsilâta lüzum görmezsin. Cümlelerinizi öperim. Aileden olmayan dostlara selâm ederim kardeşim.

15 Boul. Victor Paris

3. [Şubat 1913]

Kardeşim efendim,

28, 29 Kânûn-ı sâni tarihli uhuvvetnamelerini (dokuzuncuyu demeli) aldım. Mahud Sadık Bey'i aramak için polislerin yalnız girmeleri pek çirkin olmuş. Canımı sıktı. Bu haberi aldığım zaman Halil Bey bende idi. Bol adam: Bir sû-i tefehhümden ibaret olmalı, böyle karışıklıkta bu gibi şeylerin vukuu tabiidir, dedi. Bana kalırsa bu işte sû-i tefehhümden ziyade Cemil'in²⁰ medhali olmalı. Cemil'in Sadık Bey'le gizlice görüştüğünü görürlerse arkasını aramışlar, Vaniköyü'ne geldiğini anlamışlardır.

Bileğinin tekrar ağrmasına esef ettim. Burada kanı temizleyici şuruplara ehemmiyet verildiğini gazetelerde görüyorum. Sen de öyle bir ilâç alsan, ilkbahara doğru o kanın içine karışmış olan şeyleri temizlesen ağrıların azalmasına, belki külliyyen geçmesine yardım eder. Bu iş zannedersen yengemle Avrupa'ya gelmek kadar masraflı olmaz. Sıhhatin için bu kadar bir fedakârlıktan geri durmamalısın kardeşim.

Her halde kendini topla. İş görecektir zaman geliyor. Ya orada birleşir çalışırız veyahut sen de buraya gelirsin. Karşı karşıya oturur geçmiş zamanın hayalleriyle müteselli oluruz.

Muharebe biter bitmez muahedenin ve terk edilmiş yerlerin tasdiki için meclisin toplanması lâzımdır. Bu hükümet iş başında kalırsa eski mebusanı davet eder. O mecliste muharebeye ait evrakın müzakeresi bitene kadar kaybedilmiş yerlerin mebusları da bulunur: 42 sene evvel Fransa'da da öyle olmuştu.

Ayan'ın temizlenmesine gelince: Mahud tefsir kararı üzerine meclis seddedildiği gün sekiz on kişi Ayan'ın idare odasında oturuyorduk. Kânûn-ı Esâsî ahkâmına kısmen muhalefet rey verenler Ayanlıkta kalamazlar dedim. Mebus Kâzım Efendi beni tasdik etti. Hatta fetvasını bile buldu verdi. Lâkin bunların içinde akla kararı tefrik etmek biraz zor olacak. Meselâ Besarya Efendi²¹ de yeminini bozdu. Halbuki bugün vükelâdan bulunuyor! Bizim zavallı Halim Bey de korktu, kanuna muhalif rey verdi. Sonra bir ikinci kabahat daha işlendi. Bu hiyaneti hazırlayanlar birlikte kabineye girdi.

Ne ise, muharebe hayırlısıyla bitmeden bu şeyleri düşünmek beyhudedir. Bu sabah gelen telgraflar bizim tarafın Gelibolu'da mağlûp olduğunu fakat Çatalca istasyonunda galip geldiğini; Avrupa'nın ateşler içinde kaldığını yazıyorlar.

Avrupa devletleri, bâhusus Rusya hükümeti Bulgar'ın bizden kuvvetli olduğunu bilmeseler muharebenin tekrar başlamasına mutlak men olurlar mütalâasıyla pek üzülüyorum²². Barutsuz kalan askerimizin hâli de beni düşündürüyor. Padişahın cülûsu müteakip ihsan buyurduğu elmaslı saati

²⁰ Mahmut Nedim Paşa'nın damadı Yaver Cemil Bey.

²¹ Asıl adı Nicolae Constantin Batzaria olan, Makedon asıllı Rumen Besarya Efendi (1874-1952), İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesiydi. Mektubun yazıldığı sırada Nafia Nazırı olan Besarya Efendi hakkında geniş bilgi için bkz.: Artuç, 2019.

²² Burada sözü geçen muharebe, Balkan Savaşı'dır. Geniş bilgi için bkz.: Küçük, 1992, 23-25.

Emniyet Sandığı'na²³ koydum. Yüz lira tahmin ettiler. Üçte birini veriyorlar. Ben yalnız beşyüz frank aldım. Ben şimdilik başımın çaresini buldum, lâkin aylık çıkmazsa asker ne yapacak?

Samiye'min yüzünü öperim. Kederimden, hiddetimden ellerim titriyor, mektubuna cevap yazacak halde değilim. Başka vakit yazarım. Yengemin, senin ve Nebil'imın yüzlerinizi öperim.

Ahmet Rıza

4. Paris, 26 Şubat sene 1913

Sevgili kardeşim efendim,

Sana üç posta nişâne-i hayât u âfiyet olmak üzere yalnız gazete yollamıştım; ayrıca mektup yazamamıştım. Birikmiş, cevapsız kalmış olan uhuvvetnamelerini 10 11 12 numaraya kadar sırayla birer defa daha okudum. Elinden ve nezleden muztarip olduğuna ve yengemin de Kadıköyü'nden gelemeyerek seni bu halde yalnız bıraktığına keder ettim.

"Sabahleyin uyandım. Odam tam sıfır idi. Sobamı yaktım. Parmaklarım âdeta tutmuyor" diyorsun. Yüreğim sızladı. Haremde selâmlıkta birtakım adamları ne için ve kimin için besliyorsun? Kendine acı. Ettiğin ve edeceğin fedakârlıkların sana caba kalacağına emin ol.

Ailesinin rahatını düşünmüş, temin etmiş bir adam bu sin ve salde biraz egoist olmağa gayet müsterih bir surette hak kazanmış sayılır. Ancak biz ailece egoist değiliz. İçimizde Selma biraz kendini düşünür²⁴. Evde familyanın dúnunda ve yeni jenerasyona bizden yakın bulunduğundan, âtiyi belki bizden yakın gördüğündendir.

Samiye'nin başına gelen belâlara²⁵ da canım sıkıldı. Yine kızcağız şükretsin ki anası sağ ve senin gibi bir babası var. Gözlerini öperim.

İşte kardeş bak, Samiye'nin hâli malûm. Nebil de henüz kendisine, mamasına bakacak birisine vasıl olmamış. Kendini düşünmezsen bari onları düşünerek yaşa, yani yaşayabilmek için lâzım gelen vesaiti ihmal etme.

Biraz da benim için yaşa. Biz iki kardeşe nadiren nasip olan samimi bir muhabbetle yekdiğerimize merbut idik. Sonra büyük ve elîm bir fasıla geçirdik. Âdeta ölmüş idik. Dört sene evvel yeni dirildik²⁶. Dirildikten sonra da birçok gailelerden baş alıp rahat görüşemedik, birbirimize doyamadık, yaşayalım. Ben her halde yaşamak, uzun müddet yaşamak ve hayatımı vatana, aileme ve kendime nafi olacak surette tanzim ve taksim etmek emelindeyim.

Bunlar bittabi hayırlı bir musalahadan sonra olacak, düşünülecek şeylerdir. Şimdi Paris gibi en hür bir memlekette bile siyasî belâların kurbanı esir gibi yaşıyorum, kusur ediyorum. İlânımı yolladığın ilâcı

²³ 1868'de kurulan Emniyet Sandığı, mevduat toplamının yanında değerli eşya rehini yoluyla borç para da veren bir kuruluştur.

²⁴ Sorbonne'da okuyan ilk Türk kıza, İlk Türk kadın gazetecisi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tek kadın üyesi, Hilâl-i Ahmer'in (Kızılay) genel sekreteri olma gibi vasıfları olan Selma Rıza Hanım'ın hayatı ve etkinlikleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Timuroğlu, 2020, s.128-134 ve özellikle Alda, 2022.

²⁵ Güler Güven'in çalışmasındaki bir dipnot, mutsuz bir evliliği işaret ediyor: "Samiye Bilhan'ın Cemil Bey'le evlenmesi, Sami Paşa ile Damad Mahmud Paşa aileleri gibi birbirlerinden çok farklı özellikler taşıyan, hiç anlaşamayan iki aileyi birleştiren kötü bir kaderdir." (Güler, 2009, 65). Bu evlilikten, Sezaî Bey'in çok sevdiği yeğeni İclâl dünyaya gelmiştir.

²⁶ Ahmet İhsan'ın hatıralarındaki şu ifadeler bu bağlamda yorumlanabilir: "Ahmet Rıza hürriyet namına tam 19 sene vatandan hariç yaşadı ve Padişahla mücadele eyledi, öbürü ise Padişah'ın sadık sefiri olmuştur; Meşrutiyet'le beraber siyasî hayattan çekilmeğe mecbur kalmıştı." (Tokgöz, 2019, s.308).

almıştım. Bir pomadla da da tedavi etmişim. Bir müddet faydası oluyor gibi görünüyor. Sonra yine kesiliyor. Artık avdetime yakın bir konsültasyon yaptıracağım.

Avdet hakkında fikrimi soruyorsun; Köstence'ye kadar geleceğini tebşir ediyorsun. Avdet var, avdetçik var. Bakalım ne halde döneceğiz? Aylık alamazsam yine pake²⁷ ile Marsilya tarihiyle gelirim. Param olursa Madrid'e kadar gidip Sezai Bey'e üç beş gün misafir olmak istiyorum²⁸. O tarafları görürüm. Fırsattan istifade etmeliyim. Her halde Ayan açılmadıkça dönmeyeceğim.

Burada masrafımı azalttım. Oturduğum küçük apartmanın senevî kirası 75 franktır. Gündeliği iki franga, on kuruşa geliyor. Halbuki otele günde on frank veriyordum. Yemeği bazan kendim pişiriyorum. Bu suretle de tasarrufum oluyor. Ben tek başıma nasıl olsa geçinirim. Benim hesabımı kitabımı şaşırta şey ailenin hâlidir. Vatanın başına gelen belâları kendi kendime düşündüğüm zaman bir hiss-i tabî gözümün önüne Kuruçeşme'yi²⁹, Vaniköyü'nü, Göztepe'yi³⁰ gösteriyor. Kış kıyamet, para yok, candan hürmetkâr yok. Ev kalabalık; ilerisi karanlık. Ailenin rahatını, bâ-husus kocaları olmayan kardeşlerin maişetini temin etmek benim vazifemdir. Dört sene Meclis-i Mebusan riyasetinde 144 lira maaş aldım. Ayda 44 liradan fazla harc etmemiş olaydım bugün ailenin rahatı için böyle üzülmezdim. Ayan reisi Sait Paşa³¹ önümde koca bir misal duruyordu. Nasılsa göremedim. O belki ayda 44 Lira da sarf etmiyordu. Sultanî-i inâsa³², donanmaya³³ ve her ay birçok ufak ianelere o kadar paralar gönderdim. Yalnız Beykoz ziyafetine³⁴ seksen lira kadar gitti. Netice itibarıyla ne oldu? Bir milyon franklık eşyayı, tabloları aşırans³⁵ yine ben oldum!

Sana suretini gönderdiğim kâğıt hakkında (acaba anladı mı) diyorsun. O anlamıyor, millet acaba xxx³⁶ sıkacak mı, fedakârlığı anlayacak mı? Biraz insaf edecek mi?

Baki âfiyet ve sağlık kardeşim.

Ahmet Rıza

Gündüzleri hava fena olmazsa evde oturmuyorum. Postacı taahhütlü mektubu kapıcıya bırakmıyor.

²⁷ Paquet (Fr.). Burada bir kargo ya da yük gemisi anlamında.

²⁸ Sami Paşazade Sezai Bey, o sırada Madrid'de büyükelçi olarak bulunmaktadır.

²⁹ Ahmet Rıza Bey ve ailesinin kiracı olarak oturduğu yalı Kuruçeşme'de idi. Şah Sultan Yalısı olarak bilinen yalının tarihçesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Şehsuvaroğlu, 1950a.

³⁰ Ahmet Rıza Bey'in annesinin evi Göztepe'de idi.

³¹ Mehmet (Küçük) Sait Paşa (1838-1914). Hakkında geniş bilgi için bkz.: Kurşun, 2008, 576-578.

³² Sultanî-i inâs, Ahmet Rıza Bey'in, kız kardeşi Selma Hanım'la birlikte Kandilli'de kurmayı düşündüğü ve uğrunda çok çalıştığı ama başarılı olamadığı bir kız lisesi projesidir. Geniş bilgi için bkz.: Ahmet Rıza, 1988, s.30-33; van Os, 1997, s.26-34; Avcı, 2023, 259 vd.

³³ Uzun yıllar âtil durumda kalan donanmanın modernizasyonu ve yeni gemilerle güçlendirilmesi için 1909 yılında kurulan Donanma-yı Osmanî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti ya da yaygın adıyla Donanma Cemiyeti çatısı altında yardım kampanyaları, piyango çekilişleri, promosyon satışları yapıyordu. Ahmet Rıza Bey donanmaya bu bağlamda para göndermiş olmalıdır. Cemiyetin tarihçesi ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Özçelik, 2000.

³⁴ Ahmet Rıza Bey, hatıralarında bu ziyafeti şöyle aktarıyor: “Şirket-i Hayriye'nin yeni vapurlarından birini tutarak âyânı, mebusanı, bakanları Beykoz'a götürdüm. Orada gündüz yemeğine davet ettim. Beykoz Köşkü'nün bahçesinde sofralar kurulmuş yemekler yenmişti. Yemekten sonra nutuklar söylendi. Mabeyn-i Hümayûn musıkası çalınıyordu. Fêbûs tarafından fotoğraflar alındı. Yemekten sonra aşağı çayıra inildi. Beykoz Teavün Cemiyeti'nin jimnastik gösterileri seyredildi. Sonra yukarıda orta oyunu oynatıldı. Fakat oyuncuları eksikti, bir şeye benzemedi. Trablusgarb mebusu Şetvan Bey'in vadinde aldanmışım. Bunlar bittikten sonra gene vapurla Boğazdan dışarı çıktık. Bir gezinti yaptık, vapurda müzik çalınıyordu. Dondurma yeniyor, serbest içiliyordu. (1988, 48)

³⁵ Ahmet Rıza Bey, hatıralarında bu olaya şöyle değiniyor: “Meclis-i Mebusan başkanlığına Maçka'daki konak tahsis olunduğu zaman konağın iki odası boştu. Padişah bu iki odanın döşenmesin emir buyurdu ve konaktan çıkarken bu eşyayı bana verdi. Makrıköy'ünden (Bakırköy) Maçka'ya naklettiğimiz zaman üç manda arabası eşya getirmiştik. Maçka'dan Kuruçeşme'deki yalya bu eşya ile iki oda takım ve dört sene zarfında aldığım ufak tefek eşya nakledilirken eşyanın çokluğu açgözlü olanların nazarı dikkatini çekmiş ki bana: “Maçka'dan eşya aşırıldı” dediler. Gazeteye makale yazdılar.(...)” (1988, 60-61)

³⁶ Okunamadı.

Defteri imzalatmak için diğer tevzie, yoksa ertesi güne tehir ediyor. Olmazsa mektubunu taahhütsüz yolla.

Cevat Efendi Hafız Hakkı Bey'le muharebeye gitmişti. Ancak avdet etti. İstanbul'da ne yapıyor?

Sultânî-i inâs önüne yapılacak petrol depoları için buraya giderken Halil Bey'e söylemiştim. O da orada icap edenlere anlatacağımı vadetmişti. Tesadüf edersen soruver.

Sana jurnalleri yolluyorum. Paketi ufaltmadım. Posta masrafım azaltmak için ilândan, reklâmdan ibaret olan altı sayfasını keserek yolluyorum. Kitap, risale veya başka bir şey istersen yaz, maal-memnuniye gönderirim kardeşim.

5. Paris, 18 Nisan sene 1913 Cuma

Kardeşim efendim,

Benim gençlikte söylenmiş bir şiirim vardı: “Bilmem ne için bende bugünlerde hüzn var” diye başlar. İnsanda bazan öyle bir iç sıkıntısı oluyor ki esbabı iyice anlaşılıyor. Bana yine bugünlerde öyle bir hüznün, bir durgunluk geldi. Canım hiçbir şey yapmak, yazmak istemiyor. Aldığım mektuplara cevap veremedim. Aileyi de habersiz bıraktım.

Hastalığım beni yine rahatsız ediyor. İnsafsız bir rejim takip etmeğe başladım. Süt, vişi³⁷, yoğurt, patates, tavuktan başka gıda -güya muzır imiş- yemiyorum. Düşkünlüğe, can sıkıntısına zannedersen bu keyifsizliğin de tesiri oluyor. Artık ne olursa olsun bu postayı sükûtle geçirmeliyim. Evvelâ senin onsekizinci ve ondokuzuncu mektuplarına cevap vereyim. Vakit, hal kalırsa Malike'nin ondördüncü mektubunun da karşılığını yazarım.

Sır Kâtibi Mustafa Paşa³⁸ arsasından bahsediyorsun. Fahire'min geçen hafta aldığım mektubuna cevap yazarken oraları imar edecek müşterinin tuğlacıya tercih edilmesini söylerim. Otuz sene arsadan istifade için verese beş yıl daha beklerse bir şey kaybetmez. Bilâkis altıbin lira fazla almış olur. Ancak eniştem Osman Paşa'nın³⁹ bu işte yalnız olmadığını bilirsin.

Halim Bey'in Londra'da dolaştığını, nüfuz ve iktidar sahibi zevattan daha hiçbirisiyle görüşemediğini Cavit Bey'den⁴⁰ işittim. Sibrar Gargra [?] geçen gün nutkunda Makedonya'nın Arnavutluk gibi idaresi mümkün değildir demişti. Dünyada her şey oluyor, Bulgar'la Rum Selânik'i paylamazlar da muharebeye tutuşurlarsa kâbil-i taksim olmayan yerlerin bir zon noter şeklinde idaresi düşünülür. Halim Bey'in seyahati o vakit meselenin bu suretle halline yardım eder.

Seyahatten, memuriyetten bahsederken: “Sana min ba'd memuriyet yok diyen sen değil misin?” diyorsun. Şaka tarikiyle böyle bir söz belki ağzımdan çıkmıştır. Lâkin ciddi olarak bunu nasıl söyleyebilirim? Ben İstanbul'da memuriyet dağıtmıyordum. Memuriyet verenlere de karışmıyordum. Memur tayininde re'yim bile sorulmuyordu. Mamafih şehreminliği için iki defa konuşulmuştu, aldığım nâhoş cevapları sana ve yengeme o vakit bildirmiştim. Daire reisliği için söylediğim zaman evvelce haber verilmediğine şehremininin ne kadar sıkıldığını, teessüf ettiğini ve sonra ilk fırsattan istifade çalıştığını

³⁷ Vichy (Fr.). Halkalar hâlinde dilimlenmiş kabak, havuç, salatalık gibi sebzeler.

³⁸ Ahmet Rıza Bey'in eniştesinin babası, Sırkâtibi Mustafa Nuri Paşa.

³⁹ Ahmet Rıza Bey'in eniştesi (kız kardeşi Fahire Hanım'ın eşi), Osman Ferit Paşa.

⁴⁰ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkin üyelerinden Mehmet Cavit Bey (1877-1926). Hakkında bilgi için örneğin bkz.: Tuncer, 2004, s.5-22.

bilirsin. Mahza malûmatını ve iktidarını bilfiil tanıtmış ve mehamm-ı umûru sevk edenlerle temasta bulunmana vesile olur kasdıyla sana harik komisyonuna, âfet cemiyetine girmeni tavsiye etmişim. İstemedin. Bu halde fi-mâ bad memuriyet yok demekle arzularına karşı bir fikir beyan etmiş ve senin fenalığımı istemiş olmaz mıyım? Yine tekrar ederim: Kendini göster, unutturma. Parasız memuriyetleri de denye [deniér] etme. İki Sait Paşalarla⁴¹ Talât⁴² ve İbrahim Beyleri⁴³ görürsen iyi olur. Bunlardan üçünü görmek için bir vesile lâzım. Sultânî-i inâsa ait işleri ileri sürebilirsin. Cevat Efendi ikinci mektubunda mektebin fena halde tahrip edildiğini yazıyor. Zarar ve ziyanın neden ibaret olduğunu mazarratıyla anladıktan sonra onlara da bildirirsin. Bu işi Ahmet Midhat Efendi'yle Müfit Bey'e ve Raci Efendi'ye bırakmışım. Midhat Efendi zavallı âhirete Müfit Bey de Kudüs'e gitti. Feracî Efendi Reji'dedir.

Samiye'nin İtalya seyahatine memnun oldum. Bu seyahat öyle müstacel bir telgraf üzerine değil, evvelce verilmiş bir karar mucibince icra edilmiş olacak. Samiye kocasını seviyor. Âdeta takdir ediyor. Bize bu kâfidir. Biz bu muhabbetin devamını temenni edelim, şimdilik başka şey aramayalım. Hoşuma gitmeyen Cermina Cemil'in seni şu aralık Hariciye Nezaretinde görmek istememesidir!

Yine politikaya girdik... Edirne'nin sukutu hakkında jurnalın makalelerini çizmişler, okumuşsundur. Rivayet doğru ise bizim kumandanlar orada da iyi hareket etmemişler. Her tarafta mağlûbiyete, hezimete sebep olan intizamsızlık, itaatsizlik Edirne'de de hikmeti icra etmiş.

Muharebeyi ve sulhü müteakip umûr-ı dâhiliyyemizde her şeyin birden bire kesb-i intizâm edeceğini ummuyorum. Karışıklık, tereddüt, gevşeklik netice ufak bir ihtilâl zuhuru bile muhtemeldir.

Bugünlerde düvel-i muazzamayı ve bizi en ziyade düşündüren ve yoran şey tazmînât-ı harbiyye ile adaların taksimi meselesidir. Devletler bu plânın da Rusya'dan geldiğini bildikleri halde muhalefet yoluna sapıyorlar. Çünkü muhalefetin sonu harb-ı umûmî olacağını görüyorlar. Eğer bizi bu derece ezdikten sonra bir de tazminat vermeğe mecbur ederlerse sonu ilân-ı iflâstır.

Cevat Efendi'nin bizim çiftliğe dair verdiği fena havadisi iyi anlayamadık. Hekimbaşı tarafından hangi cihetteki tarlalarımıza tecavüz edilmiş. Müstacir kaptan koyunlarını hangi yerlerde otlatıyormuş? Bunları da lütfen tahkik et. Bu işte senin himmetin olmuştu, vukufun vardır.

Mesele bir defa malûm olursa veliaht hazretlerine evvelâ bi'l-vâsita arz edeceğim. Şayet bu yolda müracaatın tesiri ve semeresi görülmezse o vakit bizzat yazacağım. Şu aralık kendi hususi işlerimizden şikâyet etmeği münasip görmüyorum⁴⁴.

Cevat Efendi'den bunları tahkik ettiğin sırada şunu da rica ederim sor. Bana dârü'l-harbin ahvâl-i rûhiyyesi hakkında malûmat veren bir zat askerinin intizamsızlığından, başıbozuk harekâtından, firarından falan⁴⁵ bahsederken “firar edenler, öteye beriye saklananlar pek çoktu. Bunlar miyanında

⁴¹ Mehmet (Küçük) Sait Paşa (1838-1914; hakkında bilgi için örneğin bkz.: Uşaklıgil, 1965, 284-286; Kurşun, 2008, 576-578) ve Sait Halim Paşa (1864-1921; hakkında bilgi için bkz.: Bostan, 2008, 557-560).

⁴² İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurucu kadrosundan Talât Paşa (1874-1921). Hakkında bilgi için örneğin bkz.: Talât Paşa, 2011; Hanoğlu, 2010, s.502-503

⁴³ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucu kadrosundan İbrahim Temo (1865-1945). Geniş bilgi için bkz.: İbrahim Temo, 1987.

⁴⁴ Ahmet Rıza Bey, bu husustaki şikâyetini ve talebini bizzat Sultan Reşat'a sunduğu -29 Ağustos 1913 tarihli- arızasında şöyle ifade etmiştir: “Bahtsız vatanımın âlâm ve felâketiyle mükedder iken ahvâl-i husûsiyyeden bahse vicdanım razı olmadığından Nesip Bey'in çiftliğimize tecavüzünden ve ika ettiği zarar ve ziyandan şikâyet eylemek istememişim. Lâkin Cemal Bey vasıtasıyla gönderilen haberin hiss-i tesiri görülmedikten başka “mahkemeye müracaat etsin” gibi bi-edebâne cevaplarına da maruz kaldığından re'y ü rızâ-yı devletleri hilâfında yapılan ve ailemi fevkalâde müteessir kılan bu haksız ve çirkin muameleye artık nihayet verilmesi için evâmî-i kat'iyye ita buyurulmasını istirham eylerim efendimiz.” (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Y.EE 0015/218).

⁴⁵ Balkan Savaşında ordunun ve askerinin içinde bulunduğu olumsuz durumu, iç'ten anlatan bir metin olarak Ömer Seyfettin'in “Balkan Harbi Hatıraları” (Ömer Seyfettin, 2000, 269-310) okunabilir.

Türk'ü Türk olmayanı, samimiyetlisi samimiyetsizi, her nev'i mevcut idi. Hatta terbiye-kerdeniz olan Cevat bile dahildir.” diyor. Hakikat-i hâli anladıktan sonra Cevat Efendi'ye beni gücendirecek e'alden sakınmasını, hayatına intizam vermesini selâmımla beraber söylersen memnun olurum kardeşim. Yengemin, Melek Hanım'ın, Nebil'in yüzlerini öperim.

Ahmet Rıza

6. Paris, 4 Mayıs sene 1913

Kardeşim efendim,

Hemşireye çok acıdım, çok keder ettim⁴⁶.

Rifat Paşa⁴⁷ senden aldığı haberi dün bana tedricen bildirdiği zaman kendimi tuttum, metanet gösterdim. Lâkin sefir gittikten sonra sinirlerim gevşedi, hâlâ ağlıyorum. Mamanın belki haberi yoktur mütalâasıyla Kuruçeşme'ye telgraf çektim. Hüznümü, ricamı sana derhal yazdım; yine tekrar ederim: Mamaya bakınız. Kadın hastalıktan yeni kalktı, bu elim acıya güç tahammül eder.

Yengem de zayıftır, onun da fazla üzülmemesine dikkat et. Ailenin büyüğüsün, metanet göster. Diğerlerinin âlâmını tahfife çalış. Malike'ye uzun bir mektup yazdım. Yazarken pek müteessir oldum. Sekizinci uhuvvetnamene başka bir vakit cevap veririm. Yüzünü öperim kardeşim.

Ahmet Rıza

Halim Bey bu sabah bana geldi. Yarın Madrid'e gidiyor.

7. Paris, 14 Mayıs sene 1913

Kardeşim efendim,

Gece gündüz düşündüğüm veya ziyade merak ettiğim aile hakkında senden ve Hami'den⁴⁸ başka malûmat veren yok. Vakıa Osman Paşa'dan, Mahmut Bey'den, Sadi'den⁴⁹ de mektuplar geldi. Lâkin hep başınız sağ olsunan ibaret.

Mamayı ziyâ'-ı elimden tedricen haberdar etmek, böyle merak ve halecan içinde bırakmaktan hayırlıdır. Hastanın gittikçe ağırlaştığını, ümit kalmadığını filan anlatarak müsait bir zamanda müthiş hakikati âdeta kendine söyletmek ve o aralık yanında bir tabip bulundurmak münasip olur.

Yirmiikinci mektubunda İstanbul'a avdetimden bahisle Fahire'nin de buna lüzum gördüğünü yazıyorsun. Avdetim mutlak icap ediyorsa gelirim. Lâkin ne için geleceğimi bileyim. Mamaya teselli vermek içinse ona Fahire'yi veya Malike'yi alarak Hami ile hemen buraya gelmesini ben daha muvafık görürüm. Burada benim yanımda bulunur ve her dakika yeni bir şeyle meşgul olur, acıya daha kolay tahammül eder. Ben Ağustos içinde döneceğim, mama ile birlikte avdet ederiz. Buradaki küçük fakat mutfağı, abdesthanesi her şeyi rahat olan apartmanımı onlara terk ederim. Ben yanımızdaki hotelde bir

⁴⁶ Ahmet Rıza Bey'in kız kardeşi Aliye Hanım'ın vefatı.

⁴⁷ Ekim 1911-Kasım 1914 arasında görev yapan Paris büyükelçisi Mehmet Rifat Paşa (1862-1925) (Kuneralp, 2003, 47).

⁴⁸ Ahmet Rıza Bey'in kız kardeşi Emine Fahire Hanım'ın oğlu, Damat Osman Hami Bey (1890-1982). Şehzade Selâhattin Efendi'nin kızı Emine Atiye Sultan'la (1891-1978) evlendiği için “damat” sanımı alan Osman Hami Bey, 1924 yılında hanedanla birlikte yurt dışına çıkarılmış, 1952 yılında yurda dönmüş, 1959'da ölmüştür (Alda, 2022, iii) .

⁴⁹ Ahmet Rıza Bey'in kız kardeşi Nevres Hanım'ın büyük oğlu, Sadi Gökçeatam (öl.1962)

oda tutarım. Onlarla her gün birlikte bulunacağım tabiidir. Hava değiştirmek, başka bir âlemde yaşamak, başka şeyler görmek ve düşünmek, istediği ve sevdiği yemekleri yemek moralman ve fizikman pekiyi gelir zannediyorum. Mamafih mizacımı, derece-i sıhhat ü kuvvetini bilen tabipten de bir defa sormak iktiza eder.

Oraya avdetimden maksat aileye teselli vermek ise onlar kadar ben de teselliye muhtacım. Yok, evin idaresine bakmak, aileyi yalnız bırakmamak ise hatırıma bir şey geldi: İstanbul gazetelerinde her gün birçok kayıp arandığını görüyorum. Beni de muvakkaten kaybolmuş farz etsinler fakat aramasınlar. Her halde maaşımın kısm-ı azâmını bırakarak gaybubet ediyorum. Hakiki gaybubette tekaüd maaşını da bırakmayacağım. Hemşirelerimin kocaları, yetişmiş ve sağlam oğulları ve yeğenleri var. Ne yapacaklarını görmek ilerisi için bana bir ders-i intibâh olur. Aileyi yalnız bırakmamak, evin idaresine, intizamına bakmak bunların vazifesidir. Gençler şimdiden alışınlar. Buna alışmak kendilerinin de menfaati iktizasıdır. Mamafih benim orada bulunmama kat'iyen lüzum varsa açıkça yaz, derhal hareket eder, haftasına İstanbul'a gelirim.

Ben buraya sözde hastalığımı tedavi ettirmek ve buhranı uzak ve emin bir mahalde geçirmek için geldim. Lâkin hakikat-i halde siyâsî bir maksada hizmet arzusuyla İstanbul'u terk ettim. Vakıa beş aydır bir şey yapmadım. Hatta kendimi tedavi bile ettirmedim. Günler hep "aman ne olacağız" kaygıları, heyecanları içinde geçti. Mücâhede-i siyâsiyyeye başlamak için sulhü bekliyorum. Ununu elemiş eleğini asmış, ihtiyarlamış, Ayan'da hayatını, maişetini taht-ı temîne almış bir adama yeniden mücâhede, yeniden hâyhûy, gönül üzüntüsü pek kâr-ı akl değil gibi görünüyorsa da ben nasılsa rahat duramıyorum. Memleketim için çalışmak, hiç olmazsa elimizde kalan yerleri muntazam ve cesur bir hükümetin kıyaset ve cemiyetin terakki ve selâmet yoluna bir defa girdiğini ve hükümete cidden tahir mütehayyiz bir cemiyetin tehzîb-i ahlâka tevessül ettiğini görene kadar çalışmak, bu uğurda icap ederse her şeyi feda etmek ehass-ı emelimdir. Buna muvaffak olmak için evvelki gibi senelerce uğraşmağa hacet kalmayacak; zemin hazırlanmıştır.

Herhalde şimdi bunlardan bahsedecek halde değilim. İşe başlamazdan evvel, daha doğrusu işe başlamak için tedaviye muhtacım. Ancak babamın ve hemşiremin kalpten vefat etmeleri -her ne kadar kalbimde bir şey hissetmiyorsa da- ameliyat yaptırmaktaki tereddüdümü artırıyor.

Cenaze merasimine dair 21inci mektubunda verdiği mufassal malûmata teşekkür ederim. Acıklı olsa da bunları bilmem lâzım idi. İstanbul'dan bazı ehibbanın ve şehzade Mecit Efendi hazretlerinin taziyenamelerini aldım. Bunlara cevap vermekle meşgulüm.

Halim Bey bir sabah geldi, biraz görüştük. Elinde Kok'un⁵⁰ seyahat kitabı Madrid'e nasıl ve hangi tarikle daha ehven gidileceğini düşünüyordu. "Paris'e gelmişken buradaki ricâl-i siyâsiyye ile, birkaç gazeteci ile konuşsanız iyi olur, isterseniz ben delâlet edeyim." dedim. "Londra'da Kampon'la görüştüm, bu kadarı kâfi. Para bitiyor, kendi kesemden niçin harc edeyim." dedi. Madrid'e müteveccihen çıktı gitti.

Veliâht hazretlerine arz edilmek üzere çiftlik işinin ve İbrahim Bey'e malûmat verilmek için de sultânî-i inâs zarar ve ziyanının tahkikatına himmet buyuracaktın. Limonlara baktırmak ve biraz çekidüzen verdikten sonra iyi bir müşteri aramak lâzımdır. Bağ müsteciri para vermiyorsa herifi kolundan tutup bağdan çıkarmanın tam zamanı ve mevsimidir. Cevat Efendi hakkında verdiği malûmata memnun oldum. Hamiyet ve sadakatının mükâfatını elbet görür.

⁵⁰ İngiliz gezgin ve kâşif Kaptan James Cook (1728-1779).

Yengemin el'an muztarip ve Nebil'in røjolden rahatsız olduğuna teessüf ettim. Cümlelerinizi tahassürle öperim kardeşim.

Ahmet Rıza

8. Paris, 8 Haziran sene 1913 Pazar

Kardeşim efendim,

Sana sevinerek gönderdiğim ve paketi yaparken bir müddet seninle konuşuyormuşum gibi haz duyduğum gazetelere memnuniyet, fakat bana eziyet verdiği için mahcup olduğumu yazıyorsun. Ya ben senin mufassal ve muntazam mektuplarına karşı ne diyeyim?

Bugün posta günüdür. Cevabı yazılacak mektupların çantasını açtım, senin üç mektubun çıktı. Numaraları: 44, 45, 46. Hepsini bir defa daha okudum. Hoş bir zaman daha geçirdim. Şu cevabı yazmağa başlarken haydi seninle akşama kadar konuşayım dedim. Ne fayda ki mahud çantadan senin mektuplarınla birlikte bir otuz kadar zarf çıktı. Bunlar da cevap bekliyorlar. İçlerinden dört tanesini ayırdım. Bugün vaktimi bunlarla geçireceğim. Posta günlerini /cuma, pazar ve çarşamba/ akşama kadar, yani beş buçuk, postanın kalacağı saate kadar mektup yazmağa hasrediyorum, yine yetiştiremiyorum.

Merkez-i umûmiyyeye mufassal bir lâyiha göndermek niyetindeyim. Gelecek hafta ziraat ekspozisyonu açılıyor. Üç gün de onunla uğraşacağım. Sana ve Kuruçeşme'ye sık sık kâğıt gönderemezsem merak etmemenizi ve beni mazur tutmanızı rica ederim.

Sana bilmem yazdım mı: Avdette bir sermayedar bulabilirsem İstanbul'a yakın çiftliklerden birini kiralayarak çiftçilik etmek istiyorum. Bunun için avdetten evvel Fransa'da birkaç büyük çiftlik gezmek, ameliyatı yakından görmek niyetindeyim. İçinde akarsuyu (kurumaz deresi) olan, yani sebze, ördek yetiştirilebilecek bir yerde çiftçilikten istifade mümkündür. Çiftlik mahsulâtını satmak için de İstanbul tarafında bir dükkân açılırsa güzel bir meşguliyet vücuda getirilmiş olur.

Senin cemiyet-i umûmiyyeye girmeni elbette çiftçilikle meşgul olmandan ziyade arzu ederim. Bunun için İbrahim Bey'e malûmat vereceğim. Sait Halim ile mektuplaşmıyoruz. Sefaret vasıtasıyla tebliğ ettiği taziyeye teşekkür cevabı yazmıştım. Mektubunu alırsam senin için ona da yazacağım. Mamafih belediye işleri men' olmazsa çiftliğin bağ ve bahçe aksamına akıllar erer. Sen de birlikte çalışır müstefid olursun. Her halde mütalâanı bana bildirirsen memnun olurum.

Doktor Âkil Muhtar Bey'den⁵¹ rapor kılıklı bir mektup aldım. Mamanın rahatsızlığından bahisle Paris'e kadar seyahat edemeyeceğini bildiriyor. Hami yol parasını tedarik eder de gelirse burada bana bir ay misafir olur. Yerim var. Yemek mesarifi büyük bir yekûn tutmaz veririm.

Cemil'den bir taziyename aldım. Samiye de iştirak ediyor. Ben de cevap verdim. Halim Bey Cenova'ya onları görmeğe gitti, şimdiye kadar İstanbul'a dönmüştür. Sezayi Bey buradadır. Sık sık görüşüyoruz.

Bağ müstecirinin söyledikleri yalandır. Bana zorla bir defa para getirdi. Miktarı hatırımda değil, hanıma bıraktığım pusulada herife verdiğim senet de münderiçti. Süreyya'ya çok paralar verdiğini ve sair hikâyeleri bana da anlatmıştı. İspat etmesini, Süreyya'dan bir kâğıt getirmesini söylemiştim. Hâlâ

⁵¹ Dr. Akil Muhtar Bey (Özden; 1878-1949, 1896 yılında İttihat ve Terakki Cemiyetine katılıp Paris'e kaçtı. 1902 yılında Cenevre Tıp Fakültesini bitirerek iç hastalıkları uzmanı oldu. Hakkında geniş bilgi için bkz.: Tefikoğlu, 1996.

bekliyorum. Şimdi yapılacak şey mahsul zamanı paraları almak veya müstaciri kefalete rabt etmektir. Ağustos içinde avdet edersem alt tarafını düşünürüz.

Saci fon Degol'ün makalesini okudum. Bâb-ı taht meselesini aradım. Askerlik nokta-i nazarından düşünüyor: Biz de düşüneneğiz. Bunu da Ağustos'ta avdete bırakalım. Yüzünü tahassürle öperim.

Ahmet Rıza

9. Paris, 24 Ağustos sene 1913 Pazar

Kardeşim efendim,

Ayrıldıktan sonra hasıl olan mektup yazma arzusu kavuşmak zamanı yaklaştıkça değişiyor. Hatıra ne gelse birkaç günden sonra şifahen daha iyi söyleneceği düşünülerek tehir ediliyor; mektuba selâmdan, beyân-ı iştiyaktan başka yazacak bir şey kalmıyor. 33, 34⁵² numaralı mektuplarına artık İstanbul'da cevap vereceğim. Niyetim Eylül'ün üçünde Marsilya'dan hareket eden pake vapuruyla avdet etmektir. Tesadüfen yine *Méire* vapuruna, beni Marsilya'ya getiren vapura bineceğim. Eylül'ün dokuzunda Salı günü -saati malûm değil- İstanbul'a varıyoruz. Mama Göztepe'de ise ve vakit varsa o akşam, vakit müsait değilse ertesi gün Göztepe'ye geleceğim. Çarşamba akşamı sana gelirim. Cuma günü -melfuf mektupta Cevat Efendi'ye yazdığım veçhile- eve gitmek niyetindeyim. Av tertibini Cevat'a bırakıyorum. Şayet Fener'e gidilecek ise Perşembe günü akşamı Sahip Molla Beyzadelerde kalırım. Fener'e sen de gelersen eğlenirsin. İçindeki sıkıntı kısmen zail olur. Bu da bir şeydir. Zihnen meşgul ve kalben rahat olmamak ahvâl-i rûhiyyemizi bunlar berbat ediyor. Yakında bir memuriyete geçersen şimdi simsiyah kapkara gördüğün şeyler revnaklaşır.

Melek Hanım'ın sağ kolundan muztarip olduğuna teessüf ettim. Ehemmiyetsiz bir kaza neticesi benim de sağ elimin iki parmağı hayli zamandır ağrıyor. Bunlar hep geçer, geçmeyen, ömrü törpüleyen bir şey varsa o da siyasî üzüntülerdir. Edirne meselesi bende ne hal bıraktı ne mecal. Avdetime kadar ihtimal ki o da geçer kardeşim. Cümledenizi tahassürle öperim.

Ahmet Rıza

Yalının emlâk-i emîriyye⁵³ miyanında müzayedeye çıkarılması bizim de oradan çıkmamıza güzel bir sebep olacaktır. Vaniköyü'nde mektebin altındaki daireyi mezada koyarak tutmak ve orada oturmak niyetindeyim. Hiç olmazsa kirasından sultânî-i inâsı müstefid etmiş olurum. Nevres'in⁵⁴ çocukları da benim yalının köşkünde otururlar, bahçeyi xxx⁵⁵ yaparlar. Her halde bir defa Mamanın re'yini sormak lâzım. Ne dersin?

[Marmara Üniversitesi Taha Toros Arşivi: 001570078009]

⁵² 8 Haziran 1913 tarihli bir önceki mektupta yer alan "Bugün posta günüdür. Cevabı yazılacak mektupların çantasını açtım, senin üç mektubun çıktı. Numaraları: 44, 45, 46" ifadelerinde nicelik daha fazladır. Okuma hatası söz konusu olmamakla birlikte, sayı azalmasının herhangi bir nedenini bulamadık. Ahmet Rıza Bey'in bir yanlıgısı olabilir.

⁵³ "Emlâk-i emîriyye" ya da "emlâk-ı miriyye", mülkiyeti devlete, kullanım hakları içinde oturana ait olan konut.

⁵⁴ Ahmet Rıza Bey'in kız kardeşi Nevres Hanım (öl.1949). Edirne Maarif Müdürü Sururi Bey ile evlenmiştir. Çocukları Sadi Gökçeatam, Sezai Kocakurt ve Cahide Hanım'dır (Alda, 2022, s.11).

⁵⁵ Mektuplardaki dört sözcüğü okuyamadım. Bundan ötürü okurlardan ve camiadan özür diliyorum.

10.

[Tarihsiz]

Kardeşim efendim,

Yahya naklettik, lâkin henüz yerleşmedik. Eşya karmakarışık bir haldedir. Mamayla ben pazartesiden beri buradayız. Hemşireler de bir akşam geldiler.

On gün kadar oluyor, elinizin ağrısı ayağınıza da geçtiğini ve sizi birdenbire pek rahatsız ettiğini işitmiştim. İstifsar için Sezai'yi⁵⁶ göndermiştim. Yengem Sezai'nin söylediğini Sezai yengemin söylediğini anlamamış. Mamafih rahat olduğunuzu haber aldık. Ramazan'da evvelki kadar muztarip olmadığımızı tebşir ettiniz.

Bağı tutan herif sizi görecekti geldi mi? Çilek mevsiminde borcunu vermezse bir daha bağı alamaz.

Defter-i Hakanî memuru Selâhaddin Bey Cevat Efendi'yi görmüş. “Deftere kayıt düştü, muamelenin ikmali lâzımdır.” demiş. Sizi rahatsız etmezlerse yarın akşam beşe doğru ifadelerini almağa gelecekler. Selâhaddin Bey Beykoz'da oturuyor. Oradan diğer vapurla ikametgâhına gidecek.

Baki uhuvvet ve selâm.

Ahmet Rıza

[Marmara Üniversitesi Taha Toros Arşivi: 001570098009]

⁵⁶ Tarihsiz olan bu mektup, büyük ihtimalle, Ahmet Rıza Bey Meclis-i Mebusan reisliğinin sona erdiği Ekim 1911'de, Maçka'daki konaktan Kuruçeşme'deki yahya taşındıktan hemen sonra kaleme alınmıştır. Mektupta adı geçen Sezai de Sami Paşazade Sezai Bey'dir. Ancak, Sezai Bey Paris'ten Ağustos 1908'de dönmüş, Ekim 1909'da Madrid büyükelçiliğine atanması dolayısıyla İstanbul'dan ayrılmış bulunmaktadır. Güler Güven, Sezai Bey hakkındaki doktora çalışmasında, onun bu görevde “bulunduğu sürece yıllık izinlerini İstanbul'a giderek ya da Avrupa'yı dolaşarak geçir”diğini kaydediyor (Güven, 2009, 61/64). O halde mektup, Sezai Bey'in İstanbul'da bulunduğu bir sırada kaleme alınmış olmalıdır. Yukarıdaki dokuz mektuptan daha önce yazılmış olmasına rağmen, içlem bakımından onlara göre farklı olan bu mektubu sona bırakmayı uygun gördüm.

B. Mektupların özgün nüshalarından örnekler:

